

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.54>

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ В ІНВЕСТИЦІЙНИХ УГОДАХ (МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ): ПИТАННЯ ІМУНІТЕТУ ТА ЮРИСДИКЦІЇ

Попко Є.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного приватного права

НН Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

e-mail: yevgenpopko@gmail.com

Попко Є.В. Участь держави в інвестиційних угодах (міжнародна інвестиційна діяльність): питання імунітету та юрисдикції.

Вказується, міжнародні приватно-правові відносини у наш час значно розширюються, перш за все, у зв'язку з інтернаціоналізацією господарського життя. Для сучасного світу являється характерною економічна взаємозалежність держав, розширення не тільки традиційних форм зовнішньоекономічних зв'язків, але й таких порівняно нових форм, як лізингові операції, концесії, франчайзинг та інші.

У статті розглядаються сучасні тенденції розвитку державного імунітету в міжнародних приватно-правових відносинах, зокрема в інвестиційних відносинах. Визначається коло цих відносин та надається їм загальна характеристика, а також виявляються особливості участі держави у цих відносинах як суб'єкта міжнародного приватного права. Розглядаються зміст, види міжнародних інвестиційних відносин, тенденції розвитку та особливості правового регулювання. Особливу увагу автор приділяє юрисдикційним питанням вирішення інвестиційних спорів з участю держав. Аналізуються нормативно-правові акти та показана роль судової практики у цій сфері. Обґрунтовується необхідність застосування функціонального (обмеженого) імунітету у міжнародних приватно-правових відносинах.

Розширення кола міжнародних приватних правовідносин з плином часу внаслідок розвитку зовнішньоекономічної діяльності, процесів інтеграції, взаємозалежності держав у другій половині ХХ ст. сприяло поширенню участі держави у цивільних (приватних) відносинах, що об'єктивно привело до утвердження концепції функціонального (обмеженого) імунітету в законодавчій, судовій та договірній практиці різних країн.

Концепція обмеженого імунітету стає все більш популярною у світі, що пояснюється розвитком економічних зв'язків різних країн і все більш широким втягненням у комерційну діяльність держав, які від свого імені вступають у різні зовнішньоторговельні угоди, отримують займи в іноземних банках, використовують морський транспорт у торговельних цілях, тобто своїми діями як би самі ставлять себе у становище комерсанта, торговця, приватної особи, що дозволяє потім судам розглядати їх в якості звичайних учасників процесу. Сучасний вектор політики більшості держав континентального права у питаннях імунітету зміщується до використання обмеженого імунітету держав.

Ключові слова: міжнародні приватно-правові відносини, інвестиційні відносини, функціональний (обмежений) імунітет, комерційна угода, інвестиційна угода.

Popko E.V. State participation in investment agreements (international investment activity): issues of immunity and jurisdiction.

It is indicated that international private-law relations nowadays are expanding significantly primarily in connection with the internationalization of economic life. The modern world is characterized by the economic interdependence of states, the expansion of not only traditional forms of foreign economic

relations, but also relatively new forms such as leasing operations, concessions, franchising, and others.

The article examines the current trends in the development of state immunity in international private law relations, in particular, in investment relations. The author defines the scope of these relations and gives their general characteristics, as well as identifies the peculiarities of the State's participation in these relations as a subject of private international law. The author examines the content, types of international investment relations, development trends and peculiarities of legal regulation. The author pays special attention to the jurisdictional issues of investment dispute resolution involving states. The author analyzes legal acts and shows the role of judicial practice in this area. The author substantiates the need to apply functional (limited) immunity in international private law relations.

Expansion of the range of international private legal relations over time due to the development of foreign economic activity, integration processes, and interdependence of States in the second half of the twentieth century contributed to the expansion of State participation in civil (private) relations, which objectively led to the establishment of the concept of functional (limited) immunity in the legislative, judicial and contractual practice of different countries.

The concept of limited immunity is becoming increasingly popular in the world, which is explained by the development of economic relations between different countries and the increasing involvement of states in commercial activities, which on their own behalf enter into various foreign trade agreements, obtain loans from foreign banks, use maritime transport for commercial purposes, i.e. by their actions they seem to put themselves in the position of a merchant, trader, private person, which then allows the courts to consider them as ordinary participants in the process. The current policy vector of most continental law states on immunity issues is shifting towards the use of limited immunity of states.

Key words: international private law relations, investment relations, functional (limited) immunity, commercial transaction, investment agreement.

Постановка питання. Міжнародні приватно-правові відносини у наш час значно розширюються, перш за все, у зв'язку з інтернаціоналізацією господарського життя. Для сучасного світу являється характерною економічна взаємозалежність держав, розширення не тільки традиційних форм зовнішньоекономічних зв'язків, але й таких порівняно нових форм, як лізингові операції, концесії, франчайзинг та інші. Іноземні інвестиції активно беруть участь в економіці різних країн, розвивається промислове та науково-технічне співробітництво, виникають нові та удосконалюються вже усталені форми участі іноземних компаній у будівництві різноманітних об'єктів, освоєнні природних ресурсів тощо. Такі відносини за своєю правовою природою є цивільними (приватними), тобто такими, що базуються на юридичній рівності сторін. Проте держава являється особливим суб'єктом міжнародних приватних відносин з огляду на такі її властивості як суверенність та наявність імунітету, що особливо відображається у міжнародному приватному праві. Участь держави у зовнішньоекономічних, зовнішньоторговельних, інвестиційних, кредитних та інших відносинах у багатьох випадках має наслідком застосування інституту державного імунітету й означає особливу значущість його використання саме в рамках міжнародного приватного права. Зазначене робить проблематику участі держави у міжнародних приватних відносинах, які є різноманітними, актуальним, особливо у зв'язку з необхідністю реформування законодавства України у частині регулювання відносин юрисдикційного імунітету держав. Проект закону щодо державного імунітету існує, але допоки лише проект [10].

Метою наукового дослідження є розглянути сучасні тенденції розвитку державного імунітету в міжнародних приватноправових відносинах, зокрема в інвестиційних відносинах. Визначити коло цих відносин та надається їм загальна характеристика, а також виявити особливості участі держави у цих відносинах як суб'єкта міжнародного приватного права. Розглянути зміст, види міжнародних інвестиційних відносин, тенденції розвитку та особливості правового регулювання. Особливу увагу приділити юрисдикційним питанням вирішення інвестиційних спорів з участю держав. Проаналізувати нормативно-правові акти та показана роль судової практики у цій сфері. Обґрунтувати необхідність застосування функціонального (обмеженого) імунітету у міжнародних приватно-правових відносинах.

Виклад матеріалу дослідження. Дві основні концепції розуміння правового імунітету держави: а) концепція абсолютного імунітету держави; б) концепція (функціонального) обмеженого імунітету держави, визнаються в національному законодавстві, судовій практиці та доктрині

міжнародного права [18]. Право держави користуватися своїм суверенітетом у повному обсязі й непідлеглості законодавству та юрисдикції іншої держави складає зміст абсолютного державного імунітету, який утверджується у повній мірі у публічно-правовій сфері діяльності держави. Якщо держава діє як учасник міжнародних приватних правовідносин, зокрема у сфері зовнішньоекономічного права, мова йде про її комерційну діяльність, то у такому разі їй притаманний функціональний (обмежений) суверенітет.

Особливе значення для розвитку імунітету держави має *Європейська конвенція про імунітет держав* від 16 травня 1972 р. [3], оскільки вона базується на концепції функціонального (обмеженого) імунітету й встановлює випадки виключень з імунітету держав, серед яких чільне місце посідає комерційна діяльність. І ще важливо, що на нормах Європейської конвенції 1972 р. базуються національні закони багатьох держав про імунітет.

Прийняття Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність у 2004 р. [8] є важливим з огляду на її універсальність, проте допоки вона не набула чинності, оскільки не виконана умова її ратифікації (ст. 30). Як й Європейська конвенція 1972 р., Конвенція ООН 2004 р. встановила винятки із загальної норми про імунітет держав у сфері її комерційної діяльності (ст. 10 «Комерційні угоди»). Згідно цієї статті: «1. Якщо держава заключає комерційну угоду з іноземною фізичною чи юридичною особою і, в силу застосовних норм міжнародного приватного права, розбіжності стосовно цієї комерційної угоди підлягають юрисдикції суду іншої держави, ця держава не може посылатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи, що виникла з цієї комерційної угоди. 2. Пункт 1 не застосовується: а) у випадку комерційної угоди між державами; або б) якщо сторони комерційної угоди явно домовились про інше».

Національні закони про державний імунітет (Великобританії, США, Канади, Австралії, Сінгапуру, Південно-африканської Республіки та ін.) були ухвалені у 70-х роках минулого століття виходячи з положень Європейської конвенції про імунітет держав 1972 р. Вони також відображають позицію обмеженого імунітету держав та їх власності й передбачають виключення з цього принципу. У країнах, в яких не були ухвалені закони про імунітет, питання про надання імунітету іноземній державі відносяться до компетенції суду. До таких країн, де відсутні спеціальні нормативні акти про імунітет іноземних держав, можна віднести більшість європейських держав, зокрема Австрію, Бельгію, Грецію, Данію, Італію, Нідерланди, Німеччину, Норвегію, Фінляндію, Францію, Швейцарію. Професор С. Сучаріткул відзначає, що першими державами, які на практиці визнали обмежену теорію юрисдикційного імунітету іноземних держав, були Бельгія, Італія та Єгипет. Так, в Італії вже у 80-х роках XIX ст. суди вперше застосували обмежений підхід до імунітетів іноземних держав, провівши розмежувальну лінію між державою як носієм суверенної влади (*ente publico*) та державою як суб'єктом приватного права (*ente civile*), а також між діяльністю суверенного та приватноправового характеру (*attis d'impero, atti di gestione*) [39]. Той факт, що навіть у країнах, де не були прийняті згадані законодавчі акти, судова практика виходить із концепції обмеженого імунітету, пояснюється значною мірою прагненням великих корпорацій захистити свою власність при розміщенні капіталів в національну економіку країн.

Законодавство України також передбачає можливість відмови нашої держави від імунітету у відносинах цивільно-правового характеру, у тому числі зовнішньоекономічних, оскільки відповідає конституційним основам рівності всіх суб'єктів власності перед законом (ст. 13 ч. 4 Конституції України [1]). Однак у ст. 32 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [6] спочатку передбачалася обов'язкова відмова України від абсолютного імунітету у всіх його проявах. Але та обставина, що український закон встановив не можливість, а беззастережний обов'язок держави Україна відмовитися від судового імунітету, імунітету щодо забезпечення позову та виконання судового рішення, позбавляло її права вибору та можливості вільного волевиявлення за однією з істотних умов майбутніх договорів з іноземним інвестором.

Саме це послужило підставою для прийняття Конституційним Судом України рішення про визнання ст. 32 зазначеного Закону неконституційною в частині встановлення її положеннями обов'язкової відмови держави від імунітету в угодах про розподіл продукції, що укладаються з іноземним інвестором [11]. При цьому, однак, сама можливість такого відмовлення була визнана такою, що не суперечить Конституції України. Відтепер ст. 32 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» має наступний зміст «На вимогу іноземного інвестора (інвесторів) держава має право відмовитися від імунітету в угоді про розподіл продукції. Така відмова поширюється на всі судові рішення, рішення міжнародних комерційних арбітражів, рішення у провадженнях щодо

попереднього забезпечення позову, а також виконання рішень судових і арбітражних органів» (Текст статті 32 в редакції Закону № 5406-VI від 2 жовтня 2012 р.) [6].

У наш час є зрозумілим, що держава не може уникнути комерційної діяльності, більш того, вона прагне до участі в ній, а тому має бути готова до обмеження свого імунітету заради можливості розвитку міжнародних відносин приватноправового характеру. Економічна функція держави є не менш важливою нарівні з іншими функціями. У сфері економіки виникають і функціонують різноманітні відносини, пов'язані з інвестиційною діяльністю. Так, зокрема, держава здійснює функції загального управління інвестиційною діяльністю, і з цією метою створені відповідні органи державної виконавчої влади. Таким чином, виникають і здійснюються управлінські правовідносини у сфері інвестиційної діяльності, що регулюються нормами адміністративного права, тобто вони є адміністративними правовідносинами. Для тих держав, що проводять політику активного залучення іноземних інвестицій, питання імунітету має особливо важливе значення в сучасних економічних відносинах. Інвестори зацікавлені у тому, щоб держава, яка приймає інвестиції, відмовлялась від свого імунітету у випадку виникнення спорів між інвестором та цією державою.

Інвестиційна угода з іноземним інвестором являється різновидом зовнішньоекономічних угод, стороною яких може виступати держава, це можуть бути також концесійні угоди та угоди про розподіл продукції, держава може розпоряджатися своїм майном, розташованим за кордоном. Оскільки суб'єкти інвестиційної діяльності вступають у відносини добровільно, на власний розсуд, як рівні суб'єкти на підставі договору (угоди), то між ними виникають договірні правовідносини.

Саме слово «інвестиція» (англ. investment) означає «капіталовкладення». Поняття «інвестиція» надто загальне та, відповідно до ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [4], охоплює будь-які види майнових й інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Зазвичай під іноземними інвестиціями розуміється вкладення іноземного капіталу в об'єкт підприємницької діяльності на території іншої держави (грошові кошти, цінні папери, інше майно, майнові права, що мають грошову оцінку, виключні права на результати інтелектуальної діяльності, а також послуги та інформація). Як зазначається в літературі, «міжнародні інвестиції дають можливість отримати від вкладення капіталу більш високий прибуток порівняно з національним інвестуванням. Прибуток при цьому забезпечується більш високими цінами активів на національних ринках, росту курсу валют відносно валюти інвестора завдяки ефекту транснаціоналізації діяльності корпорацій» [19].

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції розглядаються з позиції їх економічного змісту, з погляду сфери виробництва, а саме: «... інвестиціями є усі види майнових і інтелектуальних цінностей, вкладені в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект» [4]. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери; рухоме і нерухоме майно (будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності); майнові права, що впливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технологічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виробництва, але не запатентованих (ноу-хау); права користування землею, водою, ресурсами, будівлями, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності.

Інвестиційні правовідносини виникають з приводу та в процесі здійснення інвестиційної діяльності (реалізації інвестицій), являються різновидом правовідносин взагалі та мають свої особливості, обумовлені специфікою інвестиційної діяльності, зокрема відносинами власності, оскільки передбачають володіння, користування та розпорядження інвестиціями і отриманим у результаті цього прибутком. Залежно від сфери інвестиційної діяльності розрізняються інвестиційні правовідносини у сферах: капітального будівництва; промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей народного господарства; приватизації; корпоративного підприємництва; лізингу та ін. Інвестиційні відносини складні й багатоманітні, інколи стає наявною ситуація *суброгації*, коли інвестор передає всі свої права і вимоги державі. Складною є конструкція відносин, коли матеріальні зобов'язання держави-боржника по отриманим ним кредитам (наприклад, виплата відсотків) задовольняються за рахунок повної чи часткової вартості майнових

прав приватного інвестора в країні боржника (наприклад, надання прав на розробку природних ресурсів).

Найбільш часто в юридичній літературі проводиться поділ на *прямі* та *портфельні інвестиції* [17]. Під прямими інвестиціями розуміються вкладення капіталу з метою сприяння отриманню підприємницького прибутку (доходу) та вкладення, які зумовлені довгостроковим економічним інтересом і забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування. Портфельні інвестиції відрізняються від прямих тим, що інвестор, набуваючи активи у формі цінних паперів для отримання прибутку (акції, облигації), отримав тим самим права на отримання прибутку, не має можливості здійснювати управлінський контроль над підприємством.

Іноземними інвесторами можуть бути іноземні юридичні особи, іноземні організації, що не являються юридичними особами, іноземні громадяни, особи без громадянства, що постійно проживають за кордоном, органи державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, державні підприємства і установи, міжнародні організації та іноземні держави. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» визначено, що «суб'єктами (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави» (ст. 5 п. 1) [4]. Відносини між інвесторами та іншими учасниками інвестиційної діяльності є базовими, їх називають горизонтальними. На них базуються правовідносини між інвесторами та іншими учасниками, з одного боку, і державою, з іншого боку, тобто вертикальні правовідносини. Учасниками інвестиційної діяльності можуть виступати юридичні особи, яким належить об'єкт інвестування і які не є інвесторами (співінвесторами). Здатність особи виступати суб'єктами інвестиційних правовідносин слід розглядати як інвестиційну правосуб'єктність. У ряді випадків така правосуб'єктність має спеціальний характер, оскільки до суб'єкта висувуються особливі вимоги, наприклад, у вигляді тендерних (конкурсних) умов.

Для держав, зацікавлених у іноземних інвестиціях, вагоме значення має участь у багатосторонніх та двосторонніх угодах, які покликані забезпечити захист прав інвесторів і зменшити можливі ризики, які вони несуть у зв'язку із капіталовкладеннями в інших країнах. Особливо договірне регулювання важливо при укладанні угод з іноземним інвестором безпосередньо державами при інвестиціях в розробку природних ресурсів, природних багатств тощо. Поряд з класичними концесійними договорами у другій половині ХХ ст. були широко поширені договори про розподіл продукції (Production Sharing Agreements) [34] та інші міжнародні інвестиційні угоди. Особливо вони є важливими для реалізації значних за об'ємом проектів, в яких враховуються специфічні особливості кожного з них.

Концесійні договори являються особливою формою здійснення іноземного інвестування. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про режим іноземного інвестування» 1996 р. [7] «надання іноземним інвесторам права на проведення господарської діяльності, пов'язаної з використанням об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності і передаються у концесію, відбувається на підставі відповідного законодавства України шляхом укладення концесійного договору». За концесійною угодою одна сторона (концесіонер) зобов'язується за власний рахунок збудувати або реконструювати певний об'єкт нерухомості (об'єкт концесійної угоди), право власності на який має або матиме інша сторона (концедент), а також здійснювати діяльність з використання (експлуатації) об'єкта концесійної угоди, а концедент зобов'язаний надати концесіонеру на термін, передбачений угодою, права на володіння та користування об'єктом концесійної угоди з метою здійснення зазначеної діяльності. Як концедент у концесійній угоді може виступати держава, від імені якої діє уряд або державний орган, належним чином уповноважений урядом, а як концесіонери можуть виступати іноземні фізичні та юридичні особи. Об'єктом концесійної угоди є нерухоме майно (автомобільні дороги, об'єкти транспорту, морські та річкові порти, аеропорти, гідротехнічні споруди, об'єкти комунального майна тощо).

Норми міжнародного права та міжнародних принципів застосовуються до інвестиційних угод з другої половини ХХ ст. коли до змісту контрактів сторони стали включати застереження про застосування таких норм. Зокрема, концесійні договори про розробку природних ресурсів, укладені між державами і іноземними компаніями, містили застереження про застосування до договорів норм і принципів міжнародного права (причому іноді у тому чи іншому поєднанні з національним правом). У таких ситуаціях могли виникати спори, при розгляді яких суди стикалися із значними складнощами у визначенні застосовного до відносин сторін права. Наприклад, у концесійній угоді між Лівією та американо-лівійською компанією (LIAMCO) містилось наступне застережен-

ня: «Концесія повинна регулюватися і тлумачитися у відповідності з такими принципами права Лівії, які відповідають принципам міжнародного права, а при відсутності таких – у відповідності із загальними принципами права, включаючи ті, які можуть бути застосовані міжнародними арбітражами». Арбітраж, який розглядав спір між сторонами, прийшов до висновку, що дане застереження має на увазі, що: 1) право Лівії являється правом, що регулює концесію, проте лише в тій мірі, в якій лівійське право може бути сумісним з міжнародним правом; 2) у випадку несумісності двох правових систем до концесії повинні застосовуватися загальні принципи права [31].

За всіма такими ситуаціями стояли інтереси корпорацій, які не бажали підпорядкувати контракт внутрішньому праву держави-реципієнта, побоюючись можливості його перегляду. Поступово на основі відповідної практики в західних країнах була вироблена ідея так званої *делокалізації* чи *інтернаціоналізації інвестиційних контрактів*, їх підпорядкованості не внутрішньому праву держави-реципієнта, а загальним міжнародно-правовим принципам. Ця ідея знайшла підтримку в рішеннях деяких міжнародних арбітражів, що розглядали інвестиційні спори.

Порядок укладення, функціонування та припинення угод про розподіл продукції регулюється Законом України «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 р. (нова редакція від 15 січня 2022 р.), згідно якого «відповідно до угоди про розподіл продукції одна сторона – Україна доручає іншій стороні – інвестору на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції. Угода про розподіл продукції може бути двосторонньою чи багатосторонньою, тобто її учасниками можуть бути декілька інвесторів, за умови, що вони несуть солідарну відповідальність по зобов'язаннях, передбачених такою угодою» (ст. 4) [6].

Сучасне правове регулювання у сфері капіталовкладень здійснюється шляхом поєднання міжнародно-правового і внутрішнього (національного) регулювання. В якості норм матеріального права застосовуються положення національного інвестиційного законодавства. Наприклад, в Україні зазначені відносини регулюються численними спеціальними законами, зокрема «Про інвестиційну діяльність», «Про угоди про розподіл продукції» тощо. Звернемо увагу, що норми міжнародних договорів користуються пріоритетом перед нормами внутрішнього законодавства. Зазвичай в законах про іноземні інвестиції прямо передбачено, що у випадку, коли положення міжнародного договору відрізняються від положень законодавства даної країни, підлягають застосуванню положення міжнародного договору. Таке правило міститься й у Законі про іноземні інвестиції України (ст. 6). Як відмічається зарубіжними вченими, якщо ж у контракті з державою відсутнє застереження про застосовне право, у такому випадку застосовується право, що найбільш тісно пов'язане з договором. Зазвичай таким визнається право тієї держави, в якій угода з участю держави має суттєві зв'язки з територією даної держави. Наприклад, інвестиції, що здійснюються на підставі інвестиційних угод, зазвичай відбуваються на території держави – сторони угоди [36].

Зазначені принципи правового регулювання міжнародних приватних відносин були закладені ще у першій половині ХХ ст. Держава в силу свого суверенітету не може підпорядковуватися іншому праву, ніж власному. Це правило знайшло відображення у відомому рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя в Гаазі (попередник Міжнародного суду ООН) від 12 червня 1929 р. у справі щодо урядових позик югославського і бразильського урядів. У цьому рішенні Палата зазначила, що «суверенна держава не може вважатися такою, що зробила суть своїх боргів та дійсність прийнятих нею зобов'язань залежними від будь-якого іншого закону, крім свого власного, та будь-якого іншого правового порядку, крім свого власного». На сучасному етапі це правило не розглядається як виключна підстава для вибору права на користь права держави – учасниці контракту, а враховується суддями і арбітрами поряд з іншими факторами. Професор А.С. Довгерт зазначає, що «Арбітражні регламенти Міжнародної торгової палати та Інституту торгової палати Стокгольма встановлюють, що за відсутності угоди сторін про вибір права арбітраж застосовує закон або норми права, які він вважає придатнішими. За такого підходу арбітраж безпосередньо визначає матеріальні норми, які, на його розсуд, є необхідними для застосування у певній ситуації. Інша справа – на підставі яких логічних операцій арбітраж буде визначати придатніше право» [15].

Із положення про те, що до контракту застосовується право держави, випливає, що іноземна приватна особа повинна передбачити певні заходи, спрямовані на мінімізацію ризиків, пов'яза-

них з можливими змінами у законодавстві свого контрагента – держави. Держава може навмисно змінити своє законодавство таким чином, щоб звільнитися від відповідальності по контракту з іноземною приватною особою. Згідно загальних принципів, прийнятим у міжнародному приватному праві, застосовне право означає діюче у даний момент право. Інакше кажучи, судді і арбітри зобов'язані застосовувати право у тому стані, в якому воно перебуває на момент розгляду спору, а не на момент укладення угоди. Як відмічає Дж. Моррис, «застосовне право – це діюче права (букв. «живе» – living law) і повинно застосовуватися у тому вигляді, в якому воно перебуває в момент виконання контракту, а не в тому стані, яким воно було в момент заключення контракту» [33].

В силу принципу суверенітету держава вправі у будь-який час змінювати своє право, що, у свою чергу, приведе до змін й правовідносин сторін. Щоб уникнути таких ситуацій сторони передбачають включення в контракт так званого *стабілізаційного застереження* («дідусевого застереження»), тобто застереження про те, що до контракту буде застосовуватися право, що існує на момент заключення договору, і що будь-які зміни у законодавстві не будуть поширюватися на відповідний контракт [23].

Стабілізаційне застереження містить Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 р. (Дія Сіті) [23], яке «запроваджено з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів» (ст. 2 п. 1). З метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні для іноземних інвесторів передбачено розширення стабілізаційного застереження на податки. Закон декларує гарантію стабільності правового режиму Дія Сіті та його оподаткування протягом 25 років з моменту реєстрації першого резидента. У ст. 2. П. 4 визначено: «стабільність - гарантія державою збереження правового режиму Дія Сіті та стабільності його умов, передбачених цим Законом та законами України, що визначають особливості оподаткування резидентів Дія Сіті, протягом строку, визначеного цим Законом, включаючи недопустимість обмеження чи звуження змісту прав та гарантій, передбачених правовим режимом Дія Сіті, а також недопустимість збільшення регуляторного навантаження на резидентів Дія Сіті протягом такого строку». Зазвичай, двосторонні та багатосторонні інвестиційні договори між державами, які регулюють іноземні інвестиції, виключають гарантії щодо збереження режиму оподаткування. Практика міжнародних інвестиційних арбітражів підтверджує, що держави мають суверенне право змінювати режим оподаткування, якщо гарантія прямо не поширена на податкове законодавство. У випадку з «Дія Сіті», це означає, що у випадку погіршення умов оподаткування протягом 25 років, іноземні інвестори зможуть захистити свої права у міжнародному інвестиційному арбітражі. З іншої сторони, міжнародний інвестиційний арбітраж – це дорога і довготривала процедура, тому переважно тільки великі компанії зможуть собі дозволити арбітраж, якщо держава вирішить погіршити умови для інвесторів.

У наш час спостерігається відхід від ідеї інтернаціоналізації інвестиційних угод з державами на користь більш широкого використання в контрактах з іноземними інвестиціями стабілізаційного застереження, тобто гарантій інвестору від змін внутрішнього законодавства. У випадку ж, якщо інвестиційна угода між іноземним інвестором і державою не містить застереження про застосовне право, відносини сторін підпорядковуються, як правило, праву держави-реципієнта. Застосування права держави, на території якої здійснюється розробка ресурсів, передбачається також у контрактах між іноземними інвесторами і державними компаніями. Наприклад, модельні контракти на сервісне обслуговування, а також модельні контракти про розподіл продукції, прийняті в Бразилії, Мальті, Індонезії, Норвегії, передбачають застосування до контрактів і угод права відповідних держав [23].

Спори, що виникають між сторонами інвестиційної угоди, вирішуються згідно норм національного законодавства та міжнародно-правових актів. Як тільки іноземний господарюючий суб'єкт допускається для здійснення своєї діяльності на територію держави, його діяльність тим самим підпадає під дію виключної юрисдикції приймаючої держави. Оскільки держава в силу імунітету вільна від примусових заходів для здійснення іноземних законів, адміністративних розпоряджень тощо, то з цього випливає, що приватно-правові відносини міжнародного характеру за участю держави, зокрема, угоди, що укладаються державою з іноземними фізичними чи юридичними особами, повинні регулюватися правом цієї держави, якщо тільки самі сторони не домовляться

про застосування іноземного права. Це правило давно вже склалося в іноземній судовій практиці. Незважаючи на те, що надалі дане правило, як й інші правила імунітету, зазнавало обмежень і сумнівів, воно існує дотепер і знаходить закріплення в міжнародних договорах.

Зазвичай, спори між іноземними інвесторами і державою підлягають розгляду в національних судах за встановленою процедурою, або за домовленістю сторін – у третейських судах, у тому числі за кордоном. Якщо спір розглядається в державному суді, іноземна держава може заявити про імунітет від юрисдикції державних судів як загальної юрисдикції, так і арбітражних судів (судовий імунітет), імунітет від запобіжних заходів щодо позову та імунітет від заходів виконання. Можливістю для збереження балансу інтересів сторін служить передача спорів на вирішення не в суд держави-учасниці контракту (який може бути необ'єктивним), а також не до державного суду іншої країни (де держава-контрагент може послатися на свій імунітет), а до міжнародного комерційного арбітражу.

Для вирішення спорів, що виникають між державою, яка приймає іноземні інвестиції, та іноземним інвестором існує певний механізм, який передбачає використання інвестиційного арбітражу. Найбільш поширеним механізмом вирішення таких спорів виступає *інституційний арбітраж*, який представляє собою вид арбітражу, за якого спір розглядається спеціалізованою установою, що бере на себе роль адміністрування арбітражного процесу. При цьому кожна організація, яка займається інституційним арбітражем, має власний набір правил і власну форму адміністрування [29]. Батьківщиною арбітражу вважається Англія, адже перший арбітражний закон у цій країні був прийнятий ще в 1698 р., а згодом з 1889 по 1950 р. були прийняті ще шість законів про арбітраж. В інших державах аналогічні закони були прийняті значно пізніше: у Швеції в 1887 р. (змінений у 1929 р.); у Франції положення про арбітраж були передбачені в ст. 1494 Французького кодексу Наполеону 1804 р.; в США діяв Федеральний закон про арбітраж 1925 р. У деяких країнах норми про арбітраж містилися в цивільних та цивільно-процесуальних кодексах (Німеччина, Італія, Швейцарія).

Варто зазначити, що інвестиційний арбітраж є договірною формою захисту прав інвестора, адже такий правовий захист може бути використаний тільки на підставі *арбітражної угоди*. Відмітимо, що держава, яка заключила арбітражну угоду з іноземною особою, не може посилатися на свій імунітет не тільки в арбітражі, але і в суді іншої держави, якщо цей суд буде розглядати спір про дійсність арбітражної угоди; наявність арбітражної угоди не означає відмову стосовно імунітету від попереднього забезпечення позову чи примусового виконання рішення арбітражу, що здійснюється з допомогою державного суду.

У наш час сформувався загальний принцип міжнародного комерційного арбітражу. Згідно даного принципу, держава, яка надала свою згоду на арбітражний розгляд спору, не може оспорювати дійсність такої арбітражної угоди шляхом посилання на обмеження, встановлені його національним законодавством відносно заключення державою такої арбітражної угоди [24].

Заклучення державою дійсної арбітражної угоди тягне за собою цілий ряд процесуальних наслідків [32]. Тобто включення арбітражного застереження до контракту представляє собою так звану *допустиму відмову від імунітету* (an implied waiver of immunity) [40]. Такий підхід про допустиму відмову від імунітету відображений в міжнародних договорах. Так, Європейська конвенція 1972 р. (ст. 12 п. 1) встановлює, що держава, яка уклала арбітражну угоду в письмовій формі стосовно вирішення цивільних і комерційних спорів, втрачає імунітет від юрисдикції національних судів держави-учасниці, на території якої чи згідно законів якої буде відбуватися арбітражний розгляд стосовно наступних питань: а) дійсності і тлумачення арбітражної угоди; б) арбітражної процедури; в) відміни арбітражного рішення. Конвенція ООН 2004 р. (ст. 17) також передбачає перелік виключень, при яких держава втрачає імунітет внаслідок заключення арбітражної угоди: 1) дійсності, тлумачення чи застосування арбітражної угоди; 2) арбітражної процедури; 3) підтвердження чи відміни арбітражного рішення. Крім того, ст. 19 п. а Конвенції ООН вказує на те, що після винесення судового рішення ніякі примусові заходи, у тому числі звернення стягнення, арешт і виконання рішення, не можуть бути прийняті у зв'язку із розглядом в суді іншої держави, крім випадків, коли вони передбачені в арбітражній угоді. У зв'язку з цим висловлюється думка, що згідно Конвенції ООН укладення державою чинної арбітражної угоди у певних випадках приводить до втрати нею імунітету в національних судах стосовно питань судового контролю над арбітражним процесом і виконанням арбітражного рішення, винесеного на підставі такої арбітражної угоди [37].

Концепція допустимої відмови від імунітету внаслідок заключення державною арбітражного застереження також підтримується національним законодавством деяких держав. Закон Великобританії про імунітет держав 1978 р. [12] передбачає, що у випадку укладення державою письмової арбітражної угоди, держава не володіє імунітетом стосовно судового розгляду, пов'язаного з арбітражем (ст. 9 п. 1). При цьому Закон Великобританії встановлює, що зазначене положення не застосовується у випадках, коли сторони арбітражної угоди домовились про інше і коли сторонами арбітражної угоди являються держави (ст. 9. п. 2). Закон США про імунітет іноземних держав 1976 р. [13] містить аналогічні положення стосовно відмови від імунітету шляхом заключення державою арбітражної угоди. Не дивлячись на це, судова практика застосування зазначеного Закону неоднозначна [30]. Складність питання полягає у тому, що арбітражна угода, укладена іноземною державою, буде розглядатися в якості допустимої відмови від імунітету лише у тому випадку, коли існує достатній зв'язок з юрисдикцією США [25]. Крім того, в 1988 р. до Закону США про імунітет іноземних держав була внесена поправка, спрямована на розширення сфери застосування доктрини допустимої відмови від імунітету шляхом заключення арбітражної угоди наступними випадками: 1) місцем проведення арбітражного розгляду являються США; 2) арбітражна угода чи рішення регулюється чи може регулюватися договором або іншою міжнародною угодою, що регулює визнання і виконання іноземних арбітражних рішень і стороною якої являються США.

Отже, згода держави на арбітражне урегулювання існуючих чи майбутніх спорів позбавляє її можливості посилаючись на свій імунітет під час арбітражного розгляду спору, у тому числі стосовно питань контролю арбітражного процесу [40].

Згідно з *Європейською конвенцією про зовнішньоторговельний арбітраж* 1961 р. [2], держава-учасниця Конвенції повинна дозволити державним структурам передавати спори на вирішення в арбітраж (п. 1 ст. IV). Разом з тим, як відмічається в літературі, «контракти між приватними особами й іноземними державами, що містять арбітражні застереження, можуть стикатися з трьома складними проблемами: 1) внутрішні обмеження правоздатності держави, що стосуються її згоди на розгляд спору через арбітраж; 2) питання, що відносяться до повноважень особи, яка підписує контракт від імені держави; 3) спори відносно того, чи може держава розглядатися стороною контракту, якщо в силу тих чи інших причин ця держава була згодом замінена іншим державним утворенням» [35].

Згідно з *Вашингтонською конвенцією про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами*, яка була ухвалена 18 березня 1965 р. [9] і вступила в силу 14 жовтня 1966 р., ратифікована Законом України № 1547-III від 16 березня 2000 р., передбачається створення *Міжнародного центру по врегулюванню інвестиційних спорів* (ICSID – International Centre for Settlement of Investment Disputes). МЦВІС створюється при Міжнародному банку реконструкції і розвитку й являється визнаним авторитетом у вирішенні інвестиційних спорів нарівні з *Арбітражем Міжнародної торгової палати*. Близько 10% всіх справ, що розглядаються цим Арбітражем, припадає на спори з участю держави [27].

У Преамбулі до Вашингтонської конвенції визнається, що, як правило, при виникненні спорів між сторонами інвестиційної угоди, вони «будуть підпорядковані національній процедурі вирішення, проте в певних випадках міжнародно-правові засоби можуть бути застосовані». Щодо застосовного права до інвестиційних спорів з участю держави ст. 42 Конвенції визначає, що «*арбітраж розглядає спір, згідно норм права, відповідно до згоди сторін. У випадку відсутності згоди сторін арбітраж застосовує право договірної держави, що виступає як сторона в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані*».

Згідно з Вашингтонською конвенцією, механізм вирішення спорів відповідно до принципів роботи МЦВІС передбачає використання процедури примирення чи арбітражу та визначення факторів, що призвели до спору. Це в першу чергу пов'язано з тим, щоб запобігти виникненню нових спорів [26]. Юрисдикція Міжнародного центру по врегулюванню інвестиційних спорів поширюється на всі правові спори, що виникають безпосередньо із стосунків, пов'язаних з інвестиціями, між державою–учасницею й особою іншої держави–учасниці Вашингтонської конвенції за умови наявності арбітражної угоди про передачу такої суперечки в МЦВІС. Нині положення про звернення із спірних питань до МЦВІС є стандартним пунктом міжнародних інвестиційних угод і договорів.

Крім МЦВІС, популярністю також користуються такі інституції, як: Міжнародний арбітражний суд Парижу, Лондонський суд міжнародного арбітражу, Сінгапурський міжнародний арбітражний

центр, Дубайський міжнародний арбітражний центр тощо. Арбітражний інститут Стокгольмської торговельної палати користується високим авторитетом у діловому світі завдяки сучасній правовій базі для вирішення спорів та має велику практику по іноземним справам.

Сторони не завжди використовують для вирішення своїх спорів інституційний арбітраж, часто вони звертаються для створення арбітражу *ad hoc*, тобто самі його формують у порядку, передбаченому ними у контракті чи шляхом відсилки в контракті до якихось міжнародних правил, які регулюють створення такого арбітражу, що має рекомендаційний характер. Такими найбільш авторитетними правилами, що носять універсальний характер з точки зору можливості їх застосування, являється *Арбітражний регламент Комісії ООН по праву міжнародної торгівлі (ЮНСИТРАЛ)*, укладений згідно Резолюції 31/98, ухваленою Генеральною Асамблеєю ООН 15 грудня 1976 р. Існування такого Регламенту полегшує сторонам спору регулювати порядок створення арбітражу *ad hoc* і розгляду спору, достатньо лише послатися в контракті на Регламент, використовуючи для цього рекомендоване арбітражне застереження.

Варто відмітити, що деякі держави віддають перевагу альтернативним методам врегулювання суперечок, зокрема, примирній процедурі. Наприклад, Канада має спеціально організовану систему, яка пропонує посередницькі послуги під час розгляду інвестиційних спорів, особливо тих, які стосуються нафтовидобувної галузі [22]. Існує також механізм вирішення інвестиційних спорів, який відбувається із залученням Світової організації торгівлі (СОТ). У рамках системи СОТ можливе врегулювання спорів тільки міждержавними засобами правового захисту, що не завжди підходить для врегулювання інвестиційних спорів. Проте деякі багатонаціональні компанії використовують СОТ для вирішення спорів. Наприклад, справа *Fuji* проти *Kodak*, коли компанії звинувачували одна одну в нечесній конкуренції й обрали майданчик СОТ для вирішення спору [38].

Висновки. Держава як особливий суб'єкт міжнародних приватних відносин з огляду на такі її властивості як суверенність та наявність імунітету, бере участь у зовнішньоекономічних, зовнішньоторговельних, інвестиційних, кредитних та інших відносинах, що у багатьох випадках має наслідком застосування інституту функціонального (обмеженого) державного імунітету й означає особливу значущість його використання саме в рамках міжнародного приватного права.

Серед випадків виключень з імунітету держав чільне місце посідає комерційна діяльність, що визначено в таких міжнародних актах як Європейська конвенція про імунітет держав 1972 р., Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність 2004 р., спеціальних законах деяких держав та підтверджується судовою практикою тих держав, в яких відсутні такі закони.

Зовнішньоекономічна (комерційна) діяльність держави передбачає її участь в інвестиційних угодах, в яких стороною відносин виступає іноземний інвестор. Це також можуть бути концесійні угоди, угоди про розподіл продукції, розпорядження майном, розташованим за кордоном тощо. Сучасне правове регулювання у сфері капіталовкладень здійснюється шляхом поєднання міжнародно-правового і внутрішнього (національного) регулювання. Інвестиційна угода між державою та іноземним інвестором найбільш тісно пов'язана з правом держави-реципієнта.

Спори, що виникають між сторонами інвестиційної угоди, також вирішуються згідно норм національного законодавства та міжнародно-правових актів й підлягають розгляду в національних судах за встановленою процедурою, або за домовленістю сторін – у міжнародних арбітражних судах. У випадку вирішення спору в міжнародному арбітражному суді, держава, яка уклала арбітражну угоду з іноземною особою, не може посилатися на свій імунітет не тільки в арбітражі, але і в суді іншої держави, якщо цей суд буде розглядати спір про дійсність арбітражної угоди; наявність арбітражної угоди не означає відмову стосовно імунітету від попереднього забезпечення позову чи примусового виконання рішення арбітражу, що здійснюється з допомогою державного суду.

Таким чином, участь держави у приватноправових відносинах міжнародного характеру взагалі й у міжнародних інвестиційних відносинах зокрема, передбачає визнання й застосування обмеженого імунітету, який характеризує правове становище держави у таких відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція від 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.

2. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж від 21 квітня 1961 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU61K07U?an=2>.
3. Європейська конвенція про імунітет держав (ETS N 74) (Базель) від 16 травня 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text.
4. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18 вересня 1991 р. (нова редакція від 10 жовтня 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
5. Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» № 1667-IX від 15 липня 2021 р. (нова редакція від 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>).
6. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» № 1039-XIV від 14 вересня 1999 р. (нова редакція від 15 січня 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.
7. Закон України «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19 березня 1996 р. (нова редакція від 17 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>).
8. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність від 2 грудня 2004 р. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 59/38 від 16 грудня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e50#Text.
9. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text.
10. Проект закону «Про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав» (реєстр. N 2380 від 16 березня 2015 р.), розроблений Кабінетом Міністрів України та поданий до Верховної Ради України.
11. Рішення Конституційного Суду України по справі № 1-40/2001 від 6 грудня 2001 р. № 17-рп/ 2001.
12. UK State Immunity Act.: URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/33>.
13. United States Foreign Sovereign Immunity Act / US Statutes at Large. Washington, D.C. 1978, Vol. 90, part 2.
14. Дахно І.І. Міжнародне приватне право = Международное частное право = Private international law. Conflict of laws: навч. посіб. для студентів ВНЗ / І.І. Дахно. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 288 с.;
15. Довгерт А. Лекція професора А. Довгерта: Вступ до курсу «Міжнародне приватне право». *Право України*, 2012, № 9. С. 238–255.
16. Корнійчук Є.В. Юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності: тенденції розвитку в міжнародному та внутрішньому праві: монографія. 2-ге вид. Одеса: Фенікс, 2019. 232 с.;
17. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський, О.М. Мозговий та ін.; за ред. проф. Д.Г. Лук'яненка. К.: КНЕУ, 2003. 387 с. С. 16.
18. Міжнародне публічне право: підручник: у 2-х т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатівський та ін.; за заг. ред. В.В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків: Право, 2019. 624 с. С. 63-64.
19. Сазонець І.Л., Джусов О.А., Сазонець О.М. Міжнародна інвестиційна діяльність: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 304 с. С. 6.
20. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: підручник. Вид. 8-ме, переробл. і допов. Київ: Алерта, 2021. 524 с.;
21. Brohmer J. State Immunity and the Violation of Human Rights / Jurgen Brohmer. Dordrecht; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers. 1997. 242 p.
22. Collins D. An Introduction to the International Investment Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 350 p.
23. Delaume G. Law and Practic of Transnational Contracts. Oceana Publications. New York. 1988. P. 19, 79.
24. Fouchard Gaillard Goldman on International Commercial Arbitration, E. Gaillard and J. Savage (eds.) (1999), Section 546.
25. Fox Хейзел. The Law of State Immunity / Hazel Fox. Oxford: Oxford University Press, 2008. 804 p. P. 18-19.
26. International Centre for Settlement of Investment Disputes. Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. URL: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention>.

27. International Court of Arbitration. International Dispute Resolution Services / http://www.iccwbo.org/court/english/right_topics/stat_2003.asp.
28. Jan Paulsson, May a state invoke its internal law to repudiate consent to international commercial arbitration?, 2 *Arbitration International* (1986), P. 90.
29. Jus Mundi. Institutional Arbitration. URL: <https://jusmundi.com/en/document/publication/en-institutional-arbitration>.
30. Kahale G. Arbitration and Choice-of-Law Clauses as Waivers of Jurisdictional Immunity, 14 *New York University Law Journal of Law and Politics*, 1981, P. 29.
31. *Libyan American Oil Company (LIAMCO) v. Government of the Libyan Republic*. Award of April 12, 1977. 20 *ILM*. I (1981). P. 67.
32. Margaret L. Moses, *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, Cambridge University Press, 2008, P. 51.
33. Morris J. *The Conflict of Laws*, Fourth ed. (by D.VcClean), London, Sweet&Maxwell Ltd. 1993. P. 261.
34. Peter W. *Arbitration and renegotiation of international investment agreements*. Dordrecht, 1986. P. 15.
35. Reisman M., Craig W., Park W. Paulson J. *International Commercial Arbitration. Cases, Materials and Notes on the Resolution of International Business Disputes*, New York. The Foundation Press, Inc. 1997. P. 291.
36. Sornarajah M. *The Pursuit of Nationalized Property*, Dordrecht, Martinus Nijhoff. 1986. P. 92.
37. Stewart David P. *The UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property*, *American Journal of International Law*, 2005, P. 205.
38. Subedi Surya P. *International Investment Law Reconciling Policy and Principle*. Portland: Oxford and Portland, 2008. 253 p.
39. Sucharitkul S. *State Immunities and Trading Activities in International Law* / Sompong Sucharitkul. London: Stevens & Sons Limited, 1959. 390 p. C. 234.
40. Vibhute K.I., *Waiver of State Immunity by an Agreement to Arbitrate and International Commercial Arbitration*, Sweet & Maxwell Limited, 1998, P. 552.